

הספריה לדמוקרטיה

השסע היהודי-ערבי בישראל: מקדאה

עורכות:
רות גביזון
דפנה הקר

המכון הישראלי לדמוקרטיה

הקדמה *

אנחנו שמחים להגיש לציבור מקראה העוסקת בשסע היהודי-ערבי בישראל. מקראה זו באה להשלים את מאמר הסקירה בנושא זה שנכתב בידי עסאם אבו-ריא ורות גביון ופורסם כנייר עמדה מס' 13 של המכון הישראלי לדמוקרטיה. מטרת שני הפרסומים יחדיו היא לפתוח לקהל הרחב צוהר אל אחת הסוגיות העמוקות והמורכבות ביותר בישראל. הפרסומים נעשים במסגרת מאמץ כללי לתעד את השסעים העיקריים בחברה הישראלית במטרה למצוא דרכים להכיל אותם, ולהבטיח חברה ישראלית בעלת לכידות אזרחית כוללת ויציבה.

הקונפליקט היהודי-ערבי בישראל, למרות שהוא עמוק ומורכב, לא זכה עד כה למידת הבולטות והעיסוק הניתנת למתח הפנים-יהודי. רוב היהודים החיים בישראל רואים כמובנת מאליה את העובדה שישראל היא "מדינה יהודית". בעיניהם, הוויכוח הוא אם היהדות היא זיקה דתית או שהיא זיקה לאומית-תרבותית. אך תפיסה זו מתעלמת מן העובדה שבארץ חי מיעוט ערבי גדול למדי, כי מיעוט זה הוא חלק מן העם שהתגורר בארץ עוד לפני

* ברצוננו להודות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, ואוניברסיטת תל-אביב; המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס האוניברסיטה העברית בירושלים; המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; מרכז אריאל למחקרי מדיניות; החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת חיפה; מכון ון ליר בירושלים; והחברה המזרחית הישראלית, על מתן היתרי הפרסום שאפשרו קיבוץ המאמרים במקראה זו. כמו כן ברצוננו להודות לאסעם אבו-ריא ופרופ' סמי סמוחה על עזרתם בשלבי גיבוש המקראה.

הקמת המדינה, וכי עם זה רואה בארץ את מולדתו. התעלמות זו כיום מזכירה את הסיסמא הציונית לפיה מטרתה היא לחבר בין "עם ללא ארץ" ובין "ארץ ללא עם". גם התרעותיו של אחד העם ב"איגרת מארץ ישראל" וגם התזכורות המתמשכות בדמות טענות מדיניות ואירועי דמים לא הביאו את הציבור היהודי בישראל (ובתפוצות) להכיר בעומקה ובכוחה של התביעה הפלסטינית להמשיך ולחיות בארץ הזאת כמולדתם. צריך להיות ברור כי ישראל לא תוכל להגיע ללכידות אזרחית כלשהי כל עוד לא תתעמת באופן ברור וחד-משמעי עם התפיסות והתביעות המנוגדות של יהודים וערבים בארץ. פרסומי המכון הם ניסיון להבהיר אמת זו, ובכך להניח מסד להתמודדות חשובה וחיונית זו.

המאמרים במקראה נכתבו כולם בשנים האחרונות. עובדה זו מבטאת את ההתעוררות החיובית שחלה במחקר בנושא יחסי יהודים וערבים באזור בתקופה האחרונה. התעוררות זו מבוססת הן על ההכרה בחשיבותו ובמרכזיותו של הנושא, והן על צמיחתו של דור חדש של חוקרים, יהודים וערבים כאחד, המעזו לערער על מוסכמות ישנות. להתעוררות המחקרית סייעו גם כמה עובדות רקע חשובות. חלק מעובדות רקע אלה משותפות לחוקרים יהודים וערבים. כך, למשל, קל יותר היום לתעד את אירועי ההיסטוריה של המאבק הציוני-ערבי על פלסטינה, הן מבחינת עמדת מעצמות העולם והן מבחינת העמדות והמעשים של הצדדים המעורבים. קל יותר הן מפני שיש נגישות טובה יותר לחומר ארכיוני, שהיה חסוי בחלקו, והן בשל כך שהחוקרים של היום מרוחקים יותר מן האירועים עצמם וחלקם נוקטים עמדה של התבוננות מבחוץ, שהיא לעתים ביקורתית ביותר. חוקרים קודמים, שנטלו חלק בתהליכים, יכלו להרשות לעצמם פחות ריחוק וביקורתיות. יתירה מזו, חלק מן המשתתפים עצמם רואים היום את האירועים באופן שונה מזה בו ראו אותם בזמן אמת. אולם ההתפתחות ההיסטורית פועלת באופן שונה על יהודים ועל ערבים מפני שתוצאותיה של ההתפתחות הזו אינן סימטריות. מה שהיה בשעתו מאבק של שני הצדדים על זכותם לראות בארץ-ישראל מולדת הסתיים, בינתיים, בהקמתה של מדינה יהודית ובמימוש זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית במולדתו. עד 1967 היתה אולי המדינה היהודית שבירה ופגיעה, אולם לאחר מכן היא השתלטה

על הרוב הגדול של שטחי פלסטינה שממערב לירדן. נכון לרגע זה, אין לפלסטינים הגדרה עצמית מדינית מלאה בשום חלק של פלסטינה. המחלוקת הפנימית בין היהודים היא לגבי גבולות המדינה היהודית ולגבי מעמדם של לא יהודים, ובעיקר פלסטינים, בתוכה. הפלסטינים, לעומת זאת, נמצאים עדיין במאבק ראשוני על זכותם להגדרה עצמית מדינית וחייבים לעבד התייחסות, רגשית ומדינית, לשינויים שחלו במצבם בשטח בחמישים השנים האחרונות. הדיון הפוליטי על עתיד הארץ נעשה מתוך עמדות כוח שונות, כאשר לישראל ולשאיפות של מנהיגיה יתרון בולט על פני הפלסטינים. הבדל קיומי זה אוצל, כמובן, גם על אופי הכתיבה והניתוח.

נסינו לתת ביטוי במקראה לעמדות שונות ולנקודות מוצא מגוונות. חשוב לזכור כי הן בין היהודים והן בין הערבים הניתוח והגישה אינם אחידים. חשוב לא ליצור מעין סטריאוטיפים של גישות לנושא זה. רק בחינה מדוקדקת של העובדות ושל מגוון הגישות תוכל להניב הבנה טובה של המצב ויכולת לפעול בתוכו לרווחת כל אזרחי ישראל.

מאמר הסקירה והמאמרים במקראה עוסקים בשטח היהודי-ערבי בתוך מדינת ישראל, ואינם מתייחסים ישירות ליחסים בין מדינת ישראל ובין הפלסטינים הנמצאים מחוץ לגבולותיה. המאמרים מתרכזים לכן במעמדם של הערבים אזרחי ישראל כמיעוט בתוך מדינה, שיש בה רוב יהודי, ואשר מגדירה את עצמה כמדינה יהודית או כמדינתו של העם היהודי. התייחסות אל הנעשה בתוך גבולות מדינת ישראל במנותק מהנעשה מעברם המזרחי בעייתית, מנקודות מבטם של יהודים ושל פלסטינים כאחד. כלל לא ברור שראוי להתייחס לגבולותיה ה"רשמיים" של מדינת ישראל, שכן בשני הצדדים יש קולות הטוענים להקמתה של מדינה אחת בכל שטחי "ארץ ישראל". בין הפלסטינים הקוראים למדינה אחת יש הרוצים במדינה פלסטינית, ויש הקוראים להקמתה של "מדינה חילונית ודמוקרטית". בין היהודים הרוצים בה יש כאלה המחזיקים בחזון "ארץ ישראל היהודית השלמה" ויש כאלה הרוצים במדינה דו-לאומית או מדינה דמוקרטית ליברלית אשר בה מופרטות הזהויות הלאומיות והדתיות של התושבים והאזרחים. יתירה מזו, המציאות היא כי המאבק על הגבולות עדיין נמשך, וכי ישראל מנהלת אותו מעמדת כוח, כאשר היא ממשיכה לקבוע "עובדות

בשטח" ולצמצם את השטחים הפנויים להתיישבות פלסטינית. מעבר לעמדות, יש הטוענים כי התהליכים המדיניים, הכלכליים, האקולוגיים והדמוגרפיים עתידים להגיב בסופו של דבר מדינה אחת, וכי לכן חשוב לבנות את ההווה מתוך ציפייה למציאות עתידית וודאית ובלתי נמנעת זו. כל אלה שותפים למחשבה כי דיון מבורד במעמדם של הערבים בישראל אינו יכול לתת תמונה מלאה של המציאות באזור. הם באים מתוך תקוות ומטרות שונות, ומתוך חששות ותחושות איום מנוגדות. אולם הם לא סבורים כי ניתן להתעלם מן המציאות האזורית ולהסתפק בניתוח של מעמדם של הערבים בתוך ישראל.

על רקע זה, הבחירה להתמקד בכל זאת בשאלת מעמד הערבים אזרחי ישראל יכולה להיות תמוהה. חשוב לכן להבהיר כי יש לה הצדקה תיאורטית ומעשית כאחד, למרות החשיבות העצומה שיש למודעות לכך ששאלה זו מתמקדת בהיבט חלקי של סוגיה רחבה יותר. בטווח הקצר והבינוני, נראה כי המגמה באזור היא מגמה של הפרדה לשתי מדינות: ישראל, על המיעוט הערבי שבתוכה, ומדינה פלסטינית. לא ברור עדיין אם בגבולות המדינה הפלסטינית יתגוררו יהודים, ומה יהיה מעמדם המדיני. בטווח זה, על היהודים ועל הערבים בישראל להתמודד עם המציאות הקיימת שלהם, ולא עם מציאות שאליה שואפים, או שממנה חוששים. חשוב לראות כי מציאות זו הינה מורכבת ונזילה, וכי היא מושפעת במידה מסוימת מתפיסות של יהודים ושל ערבים על הכיוון הסביר והרצוי של היחסים בין הקבוצות.

הדרישה כי מדינה אחת בכל השטח תהיה מדינה דו-לאומית או מדינה ליברלית ("מדינת כל אזרחיה") היא אלמנטרית וכמעט מובנת מאליה: בתחומי השטח הזה יש שוויון מספרי, בסדרי גודל, בין יהודים ופלסטינים. התביעה המושמעת כי גם מדינת ישראל העומרת לצידה של מדינה פלסטינית תהיה מדינה בעלת אופי כזה, למרות שיהיה בה רוב יהודי של כ-80 אחוז, ברורה הרבה פחות. מצד שני, ברור לגמרי כי אכן מעמדם של ערבים ב"מדינתו של העם היהודי" אינו יכול להיות שווה לזה של יהודים. וכי אכן יש בעייתיות מיוחדת בכך שמעמדם בישראל של יהודים שאינם אזרחיה חזק יותר, בתחומים מסוימים, ממעמדם של אזרחי ישראל הערבים.

מצד שני, לא ברור כי הערבים עומדים באופן מלא במחויבות הנדרשת

מאזרחים כלפי מדינתם. לא מעטים מהם דוחים כיום את הטענה כי בעייתם של הערבים אזרחי ישראל הינה במתח שבין עמם ובין מדינתם, שכן הם אינם רואים את ישראל כמדינה לה הם חבים נאמנות אזרחית (בשל העובדה שהיא אינה מעניקה להם שוויון אזרחי מלא). מובן כי עמדה זו מעוררת את חששותיהם של היהודים אזרחי המדינה מפני שיתוף פעולה של הערבים אזרחי ישראל עם אויביה מחוץ, ומצדיקה בעיניהם המשך הגבלת זכויותיהם בישראל עצמה.

חלק מן התסכול של הערבים אזרחי ישראל נובע מן העובדה, אותה ציינתי בראשית הדברים, שאין בישראל התמודדות ישירה עם טענותיהם. המציאות הפוליטית היא כי הערבים אזרחי ישראל אינם מצליחים, בניגוד לחרדים, לתרגם את כוחם הדמוגרפי לכוח פוליטי אפקטיבי. למרות שהם נהנים מייצוג בכנסת, ולמרות שדובריהם נעשים גלויים ומפורשים יותר בעמדותיהם הלאומיות, מעולם לא נתנו לערבים אזרחי ישראל להיות לשון המאזניים, ומעולם לא הזמינו אותם לחברות מלאה בממשלת ישראל.

חשוב לראות כי המחלוקת אינן רק בתחום ההעדפות הפוליטיות הנורמטיביות. מחלוקת קיימות גם בתיאור העבר, באפיון המציאות הקיימת, ובניתוח התהליכים הדינמיים ביחסי שתי הקבוצות. על רקע מחלוקת אלה חשוב מאוד לראות עד כמה ישנה תמימות דעות לגבי תיאור של חלק ניכר מן המאפיינים העובדתיים של המצב הקיים ושל ההתפתחות ההיסטורית. תשתית עובדתית מוסכמת זאת חייבת להיות המצע לדיון. נקודה זו ראויה לציון ולהדגשה מפני שבשתי הקבוצות ישנה נטייה להתעלם מעובדות שאינן נוחות להן. העיוורון החלקי הזה מבסס את העמדות הנורמטיביות, שיש בהן מידה רבה של קידום האינטרס הקבוצתי למרות שהן מוצגות תמיד כעמדות המתחייבות מצדק כולל לשני הצדדים.

נסינו לכלול במקראה מאמרים המכסים את עיקר המחלוקת, כך שהקוראים יוכלו למצוא אזכור או התייחסות לנקודות השנויות במחלוקת בין הצדדים. מאמר הסקירה, מצדו, מספק את התשתית העובדתית שצריכה להיות מוסכמת, יחד עם "מדריך" למחלוקות העיקריות. אנחנו מקווים כי בכך נותנים שני הפרסומים, זה בצד זה, את הרקע שעליו יכול וצריך להתנהל הדיון והדיאלוג בין הקבוצות.

עבודת המכון בנושא זה אינה מסתיימת בהוצאת הפרסומים הללו. נשמח מאוד לקבל מן הקוראים היזון-חוזר ותגובות שתאפשרנה לנו להמשיך לפעול בנושא מתוך גישה מושכלת.

פרופ' רות גביון